

ДА БЪДЕШ МОДЕРЕН ПРОЗАИК (ЛИТЕРАТУРНАТА СЪДБА С ЛИТЕРАТУРНИТЕ СЪБРАТЯ НА ПЕТКО ТОДОРОВ)

Светлана Стойчева

Как се става модерен прозаик - на този въпрос отговаря творческата съдба на Петко Тодоров, свързана с кръга „Мисъл“ в края на ХІХ и началото на ХХ век. Добре е известно, че неговото присъствие там не е случайно - той винаги се споменава като последният от четворката „Мисъл“: Д-р Кръстев, Пенчо Славейков, Пейо Яворов и Петко Тодоров. Като че ли творчеството му даже бледнее пред присъствието му във „Великата четворка“, както паметно я нарича Мара Белчева. Голямо е изкушението да посегнем към любимата на Петко Тодоров метафора за враждаването („Зидари“) и да си го представим самия него вграден в Кръга, взидан в темелите му така, че извън него, поне за учебникарската литературна история, сякаш не съществува.

Въпросът за Петко Тодоров започва от тук: защо след като така успешно се вгражда в историята на кръга „Мисъл“, не успява да се вгради в собственото си творчество; защо духът му все не може да се успокои и освободи от написаното, а като някаква бродеща сянка, без покой, неудовлетворимо, продължава да се „рве“ над него.

На пръв поглед дилемите на писателя са стилистически: Дали е по-добре казано: „Там, где връзани една в друга балкански вършини се вдават в далнини...“ или: „Там, где прегърнати една с друга балкански вършини се вдават в долнини...“, или: „Там де прехванати за рамена една с друга балкански вършини се вдават в далнини...“. Примерите са взети от редакциите на „Слънчова женитба“ - седем, част от които са с по два варианта.¹

Всъщност става дума за творческо самосъзнание, което не познава на-писване, а само до-писване, пре-на-писване, ако е

¹Бележки към „Слънчова женитба“ В: П. Ю. Тодоров. Събрани съчинения в четири тома. Т.1, С., 1979, 574-577.

нужно и от-писване. Продължителният живот на П. Тодоров в чужбина подхранва усещането му за *"вън от света"* и улеснява изолирането му в света на идеите. В писмо от Берлин от 1900 г. споделя: *"Тук аз живея литературния си живот. Нося се с замислите си, идеи и планове: ходя насам-нататък и се занимавам."*² Феноменално е това живеене чрез живота на творбата, с наслаждаването от процеса на творчеството и липсата на охота за отпечатване, т.е. за отделяне на сътвореното от създателя му, както споделя в писмо до бъдещата си съпруга още през 1900 г.³ Дистанцирането и откъсването от текста е само временна смяна на гледната точка. Безспирното мислене върху творбата е равно на пребиваване в собствения идеален свят, като в него има нещо от сладкомъченическият привкус на славянската психика (авторът силно се интересува от нея).

Личният му дневник⁴, започнат в края на 1911 г., е поразяващ от тази гледна точка. Писателят гледа на своето начинание като продължение на писмата, които, по думите му, престанал да пише. Дневника си сравнява с тези писма-изповеди, в които е събирал сам себе си, давал си е отчет, равносметка, както баща му цял живот е водил приходите и разходите в търговските си тефтери. Сега синът се зарича да *"брои"* *"своето душевно богатство"* заради душевното си равновесие и за да не обременява(?) паметта си.

Първите дневникови записки са датирани в навечерието на Новата 1912 година. Ето какво прави Петко Тодоров навръх празника: вместо да покани приятели, както сам се кори, преглежда *"Идилияте"* (те са отдавна издадени и като отделни разкази в периодичния печат, и заедно, в томчето от преди четири години - 1908 г.). Но и равносметката, и равновесието му явно са заключени в тази книга. За *"равновесен"* камък избира идилията *"Несретник"*: *"...боже, какъв чудно поетически сюжет и как детински, неумело използван! /.../ Но все с поправки ли ще се занимавам аз вечно? Докога? Не е ли по-хубаво да се заема с нещо ново?"*. (31 декември 1911 г.). Последният въпрос е реторичен и диагностичен.

² Писмо до Ив. Кирилов №22 В: П. Ю. Тодоров. Събрани съчинения в четири тома. Т.4, С., 1981, 48.

³ Писмо до Райна Ганчева-Тодорова №58 В: П. Ю. Тодоров. Събрани съчинения. Т.4, С., 1981, 113.

⁴ П. Тодоров. Дневник. В: П. Ю. Тодоров. Събрани съчинения в четири тома. Т.3, С. 1980, 315-324.

чен, щом продължава да го гори и в следващите записки:

1 януари 1912 г.: „Аз ще трябва основно да преработя „Несретника“.“

2 януари: „Несретника не ми излязва от главата.“

3 януари: „Кръстя боже, помагай! Взех „Идилията“ и започвам поправянето на „Несретника“.

5 януари: „Несретника“, колкото и да съм вживян в него и колкото удачно поправки да ми се мяркат, трябва да се откажа от него.“

9 януари: „Не мога да пиша „Несретника“, но все той се върти из главата.“

10 януари: „Иде ми на ум да продължа „Несретника“ с тия няколко глави...“

11 януари: Към „Несретника“...(следват добавки)

21 януари: „Разхождам се край младата дъбова гора на Борисовата градина./... едва съдържан шум из нея минава... Това пак подновява желанието ми да се върна към „Несретника“.

В края на живота си, преди операцията в Лозана, Петко Тодоров успява изцяло да преработи само началото на идилията. Така за самия автор произведенията му се превръщат в прокоба, в ория; сякаш оживяват („тълят се пред очите ми образи“) като видения. Обсесивно го държат във властта си. Нещо повече: те са най-интимният му живот. Може да се каже, че почти нищо друго не е разказал в дневника си, а понякога изглежда повече на интимна работна тетрадка. Даже споменът за смъртта на сестра му Мина е „долепен“ след поредния кроеж на идилията „Несретник“ (11 януари).

Удивителна е разликата с философско-поетическия дневник на Яворов от 1910 г. - не само защото там поетът главно изнася мъката по любимата си Мина, а и защото той започва да води дневника си точно с обратната на Петко Тодоров нагласа: че поезията не може да побере човешката душа - затова трябва да бъдат търсени други форми на рефлексия. За автора на „Идилия“ единствено творчеството може да даде релеф, наглед и храна на душата. Пак в дневника си (от 1 февр.) изповядва: „Изкуството се състои /.../ в обработката и нюансировката и зарад това най-голямото ми удоволствие е там. Това ме съсипе - най-напред здравето ми, после продуктивността ми: какво да правя!“.

Нюансировката - тази страст на Петко Тодоров се оказва най-

съществена за неговия стил; ювелирната обработка му придава декоративност (Николай Райнов за първи път вижда и посочва декоративното изграждане в прозата на Петко Тодоров и признава първоначалието му в българската литература). Щом идеята е налице, „идиликът“ не се задълбочава повече върху нея - занимават го детайлите: нещо да изрази по-пишно, тук да вмъкне „мирис“, там - „дивно сравнение“. Филигранната обработка фрагментира цялото, а текстът заживява буквално на реплики в паметта (в „Дневника“ от 4 януари е записана една-единствена реплика, предназначена за добавяне към второ действие от драмата „Първите“ - нищо друго). Метафората на кристала е подходяща за илюстрация на представата на писателя за окончателната форма на художествената творба. Откриваме я в статията му за Толстой: „*Както в безформената и хаотично разбъркана каша трепва таинствена вътрешна сила, която раздвижва всички частици и мъртвата маса преобръща на красив, със строго и симетрично определена форма кристал, така и в произведенията на Толстой сякаш невидима веща ръка събира, нарежда и разпределя всичко.*“⁵ Тук можем да кажем, че П. Тодоров вижда с отразена светлина - неговият собствен писателски маниер не по-малко наподобява страстта на алхимика: неуморно и неуморно да пречиства идилията-кристал и все да бъде далеч от удовлетворяващ го резултат.

„*Невидимата веща ръка*“, за която става дума, се оказва твърде видима в безбройните коректури на творбите: „*Моите коректури са пословични: донесат ли първата - покривам я с мрежа от поправки и допълнения; втора - също, и това, дето казват за мене, че ако и деветдесет и девет коректури ми поднесат, и тях ще изпълня с поправки, поправки, наистина право е. Златото се добива през усилено пресейване и преминаване.*“⁶ Това са думи на Толстой, които Петко Тодоров с възхита цитира и с усърдие, до издребняване, практикува. Известно е, че същият творчески процес „проповядва“ на младите и Пенчо Славейков.

Може да се каже, че художественото цяло за този автор е само временно такова, до следващото му „разпадане“. В този маниер на писане на Петко Тодоров може да се провиди модерността

⁵ П. Тодоров. Стихията на художника. В: Събрани съчинения...Т.3, С., 1980, 244.

⁶ П. Тодоров. Пак там, 243.

на отворената творба. Но тази отвореност не разширява възможностите на читателя, а на автора. Това е сякаш желанието на автора във всеки момент да „влезе“ в творбата си, да я преподпише с нова дата; желание творбата да „расте“ заедно с него. Сякаш в себе си той отказва да датира текстовете си - те продължават заедно да тежат и пренатежават в паметта му. Интересна е метафората, която използва за зрялото си творчество: „на един дъх изкарана цяла къделя, без да се скъсва жицата“⁷. Като че ли заглавията на отделните творби само начупват, декоративно раздиплят творчеството му. Същността им е една - независимо дали ще бъде използвано жанровото название идилия или драма, независимо дали ще е „Мечкар“ или „Гетсиманската градина“, примерно. По същия начин той вижда и Ибсеновите драми: „Всяка нова драма на Ибсена е произлязвала от последната и всичките му произведения образуват в своето развитие едно органическо цяло“⁸.

Така идилията и драмите-идилии на Петко Тодоров очертават един творчески кръг, от който излизане няма. Като добавим и обсебващата сила на текстовете му („...обръщам си насам-натамък една работа, свършил си я, но тя е все още в ръцете ти, занемава вниманието ти и ти не можеш да помислиш за друга...“⁹), той се оказва заключеник, несретник в стила си, „удинен“ в него (по идея на Бартовото определение на стила).

Въпросът за Петко Тодоров продължава: доколко неговите най-близки съмишленици го тласкат също към тази голяма самота? И дали това, че се оказва толкова сговорчив, не задълбочава тази самота? Пряко свързано с творческото му поведение е неговото житейско толстоистко кредо: „Търпение, смирение, покорност“ („Дневник“). То особено му служи за възприемане на препоръките на Кръга. Едно са публикуваните в печата статии на Яворов, на Д-р Кръстев, на Славейков за него, а друго - писмата, които му пишат те тримата за негово добро.

Кръгът, който става първостепенен оценител на творбите на Петко Тодоров, първо жанрово преназовава разказите му в „песни“. Известна е жанровата политика на кръга „Мисъл“ - за Пенчо Славейков да бъдеш модерен прозаик, значи да бъдеш модерен поет (да припомним определението, което дава на идилията

⁷ П. Тодоров. Афоризми. В: Събрани съчинения... Т.3, С., 1980, 311.

⁸ П. Тодоров. Ибсен у нас. В: Събрани съчинения... Т.3, С., 1980, 185.

⁹ Писмо до д-р Кръстев №343 В: Събрани съчинения... Т.4, С., 1981, 360.

и драмите на Петко Тодоров - „блянове на модерен поет“. Той никога не ги нарича дори поезия в проза: „*Петко Тодоров е единичкият от нашите млади поети, който има свой глас*“; дори драмата „Зидари“ е „*онази песен, в която малцина са се вслушали...*“, която „*поетът ни пришева*“. В отзива си по повод „Една“ в писмо до д-р Кръстев от 1906 г. Яворов задочно „преподава“ на литературния си събрат композиционни „уроци“, ясно предпоставени от опита му в поезията. Той предлага работата да се „завърти“ в кръгова композиция: „*Петко има един непростителен грях, че напokon не е погледнал достатъчно сериозно работата си, че не я е завършил не както трябва, а въобще (...)... оная дивна картина в началото просто крещи за съответна ней в края.*“¹⁰

Чрез епистоларните си наставления съмишлениците на П. Тодоров буквално влизат в творческата му лаборатория (благодарение, разбира се, и на неговата настоятелност) и стават участници в процеса на сътворението. Малко му е на П. Тодоров собствената неудовлетвореност и работата до изнурителност върху текстовете му, ами подканя и приятелите си още и още да го критикуват, и да подхранват вътрешните му съмнения. След критично писмо на д-р Кръстев за драмата „Страхил страшен хайдутин“ П. Тодоров се разколебава в увереността си, че сюжетът е пресъздаден модерно: „*Или това са само самоизмами, които аз си създавам сега, когато твоето писмо ми приведе ясно в съзнанието едно смътно чувство, което имах и сам към тая си работа?*“¹¹. В друго писмо до д-р Кръстев пише за „Самодива“: „*Тя се разрасти - толкова ново има в нея, че надали ще я познайте! Ама, право: тъй напълно не ме е задоволила, ще я чукам още 2-3 недели. /.../ през март... да я прочетете, че след като ви чуя "думата" - отново да я поучукам...*“¹² Нещо повече, текстът започва, образно казано, да се тъче на два стана: „*Края най-сетне скърпете, както щете, та на коректура аз пак ще го прегледам.*“¹³ Запазено е писмото-отговор на П. Тодоров до Д-р Кръстев по повод бележките, които критикът и П. Славейков отправят към изпратения им първи вариант на драмата „Зидари“:

¹⁰ Бележки към „Една“ В: П. Ю. Тодоров. Събрани съчинения... Т.1, С., 1979, 555.

¹¹ Писмо до д-р Кръстев № 355 В: П. Ю. Тодоров, Събрани съчинения... Т.4, С., 1981, 376.

¹² Писмо до д-р Кръстев № 319 В: П. Ю. Тодоров, Събрани съчинения... Т.4, С., 1981, 319

¹³ Писмо до д-р Кръстев № 321, пак там, 341.

„Сърдечно Ви благодаря загдето ми повърнахте драмата! Прочитането, що сторих на нея този път ме накара да се срамя дори, че тъй съм Ви я пратил! Сюжета ми се обърна съвсем наопаки в главата. И аз със страст се хващам за обработката ѝ.“¹⁴ Тези „наопаки“ упражнения не ще да са отнемали малко творческа енергия.

Наставленията, които получава Петко Тодоров за идилията си „Слънчова женитба“ от писмата на тримата¹⁵, така, водовъртежно го объркваат, че, струва ми се, добре начертаваг омагьосания кръг, в който той попада, опитвайки се да им отговори.

Започва д-р Кръстев: „Прозата, прозата да я няма - и само загатвай.“; другаде: „Поразшири го само“.

Пенчо Славейков думата: „да го посъкратиш и главно да го извърточиш“.

Пак Кръстев: „И на тая страница си изгубил „двусмислицето“, та симбола се заличава. По-кратко!... Щом я „пресъздадеш“, прати я!“

Яворов има само „дребни бележки върху тая дивна работа“ (но както ще видим, когато започва да ги споделя, те се превръщат в „дивни“ бележки): „По-малко селцинка у Слънцето!“; „Повече мъгла, трябва... да изчезне голямата „къщна“ проза“ (нарича я още и „колибарска проза“); „...не би било лошо, ако хората, които по необходимост се мяркат в него (разказа - б.м.), се явяват по възможност в по-далечна перспектива.“ (отново лирическо предписание); и след всичко това: „Гълъбчето ми... просто ти завиждам хубавата работа“.

Кръстев след новия вариант: „от много думи и образи едвам се долавят омислите на поета.“, а след поредната преработка в 1908 г.: „...поетическият символ е на път да се превърне в басня или сентенция“.

Последните преработки на идилията остават в д-р Кръстев.

Парадоксално, но тъкмо това изтощително занимание с текстовете като че ги обрича на незрелост. Същинското им аморфно живеене е в безкрайните им ръкописни варианти. Петко Тодоров трябва да се чете в ръкопис, ако и да казва самият той: „Ръкописът е опасно нещо за мен!“¹⁶. Те са фетишизираните, живите, а

¹⁴ Бележки към „Зидари“ В: П. Ю. Тодоров. Събрани съчинения... Т.2, С., 1980, 360.

¹⁵ Бележки към „Слънчова женитба“ В: П.Ю.Тодоров. Събрани съчинения... Т.1, С., 1979, 570-578.

¹⁶ Писмо до д-р Кръстев №322 В: П. Ю. Тодоров. Събрани съчинения... Т.4, С., 1981, 342.

не крайният, отчужденият резултат. Потопен във водовъртежа на текстовете му, читателят ще стигне до дълбокото, но дали пък не и до илюзията за дълбоко?

В началото на творческия път на Петко Тодоров „разговорът“ между него и д-р Кръстев съвсем не е такъв. Бележките му от 1899 г. за очерка „Певец“ Петко Тодоров не приема: „*А да се упътва, да се дават съвети на един писател: и глупаво, и диво!*“ (писмо от Берлин, 1900 г.) Не се съгласява и с предложението на Тодор Влайков за поправка върху „За правда“, 1898 г.

Дали на кредото, или на Кръга се дължи промяната, но тя е факт. В търсене на модерната форма Петко Тодоров като че изгубва своята категоричност и радикалност. Догаждането на някаква приемлива дифузия между епичното и лиричното, т.е. на формулата на лирическата проза и на лирическата драма му струва твърде скъпо. Макар и да гради самочувствието му (в автобиографична бележка той нарича драмата „Зидари“ „*първата модерна драма, написана на български*“¹⁷). Без литературното си послушничество Петко Тодоров нямаше да стане модерен прозаик. В този смисъл „рожбата“ на кръга „Мисъл“ не е Яворов, а Петко Тодоров. Неслучайно д-р Кръстев свързва „Слънчова женитба“ със „Симфония на безнадеждността“. Стремещът е творчеството на четиримата да зазвучи като една обща симфония на модерната душа, както биха я нарекли самите участници в нея.

¹⁷ П. Славейков, П.К.Яворов, П.Ю.Тодоров в спомените на съвременниците си. С., 1963, 741-742.